

ALICJA SENEJKO
ZBIGNIEW ŁOŚ

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Psychologii

POSTAWY WOBEC GLOBALIZACJI A STYLE TOŻSAMOŚCI

Głównym celem artykułu jest ukazanie możliwych powiązań postaw wobec globalizacji w ujęciu Senejko i Łosia ze specyfiką stylów tożsamości w ujęciu Berzonsky'ego. Zbadano 601 osób w wieku 16-26 lat, uczniów, studentów oraz osoby pracujące z województwa dolnośląskiego. Użyte były kwestionariusze: Świat-Ja (postaw wobec globalizacji) oraz Inwentarz Stylu Tożsamości (ISI-5). Wyniki otrzymane za pośrednictwem analiz korelacyjnych oraz skupień pokazują, że osoby z silnie wyrażoną postawą akceptującą wobec globalizacji charakteryzują się przede wszystkim stylem informacyjnym, a najsłabiej – stylem normatywnym oraz dyfuzyjno-unikowym. Postawa krytyczna wobec globalizacji występuje w postaci dwóch skupień: (1) z silnymi postawami krytyczną i akceptującą (osoby z takim układem postaw charakteryzują się silnie wyrażonym stylem informacyjnym tożsamości i zaangażowaniem, a najsłabiej – stylem normatywnym); (2) z silnymi postawami krytyczną i lęklivą (jednostki z tym układem postaw charakteryzuje przede wszystkim normatywny styl tożsamości i zaangażowanie). Dla osób z silnie wyrażoną postawą lęklivą wobec globalizacji typowe jest natomiast stosowanie stylu dyfuzyjno-unikowego lub normatywnego, najsłabiej zaś wyrażony jest w tej grupie styl informacyjny oraz zaangażowanie. Analiza skupień umożliwiła również wyodrębnienie osób z postawą zdystansowaną wobec globalizacji, które charakteryzuje dosyć silne zaangażowanie tożsamościowe.

Słowa kluczowe: style tożsamości; postawy wobec globalizacji; prywatne koncepcje świata zglobalizowanego.

WPROWADZENIE

Prowadząc z perspektywy funkcjonalnej analizę dotyczącą tożsamości można stwierdzić (podążając śladami toku myślenia Erika H. Eriksona), że główną funkcją tożsamości jest zakorzenienie człowieka w samym sobie oraz w otaczającym go świecie, czego ulotnym rezultatem jest poczucie własnego istnienia, poczucie, że się jest i że ma się prawo być tu, gdzie się jest (por. Erikson, 2002, s. 9). Przebieg procesu kształtowania tożsamości stanowi sposób realizacji wymienionej funkcji. Należy przypuszczać, że głównym mechanizmem, za pomocą którego dokonuje się proces kształtowania tożsamości, jest bycie w relacjach: z samym sobą oraz z innymi, z rzeczywistością społeczną. Twierdzenie to nie jest sprzeczne ze sposobem myślenia samego Eriksona (tamże, s. 93), zakładającego, że tożsamość osobista ma przede wszystkim wymiar psychospołeczny. Co jednak charakterystyczne, wszystkie mechanizmy wymieniane przez Eriksona (identyfikacja, sublimacja, rytualizacje itp.) wiążą podmiot z konkretnymi aspektami rzeczywistości, pozwalają wpisać się w nie lub je odrzucić. Nie opisano natomiast mechanizmu kształtowania tożsamości w oparciu o relacje z rzeczywistością (głównie społeczną) doświadczaną globalnie, jako całość (por. Marcia, 1980; Berzonsky i Kuk, 2005; Crocetti, Berzonsky i Meeus, 2012; Luyckx, Klimstra, Duriez, Schwartz i Vanhalst, 2012; Kröger i Marcia, 2012; Seiffge-Krenke i Haid, 2012). Dla nas natomiast jest to podstawowy problem, który można wyrazić za pomocą pytania: czy i w jaki sposób relacje podmiotu z aktualną rzeczywistością społeczną, doświadczaną jako całość i jako określony historycznie fenomen, wiążą się z jego tożsamością?

Postawy wobec globalizacji a potoczne koncepcje świata globalnego

Odpowiadając na postawione wyżej pytanie badawcze, posiłkujemy się *modeliem postaw wobec globalizacji* (Senejko i Łoś, 2011, 2014). Opiera się on na kilku założeniach. Pierwsze wiąże się ze sposobem doświadczania globalizacji przez podmiot. Postawa wobec globalizacji, czyli ustosunkowanie podmiotu do współczesnej rzeczywistości zglobalizowanej, traktowanej jako całościowy fenomen, stanowi: (1) wynik bezpośredniego i (2) podstawę upośrednionego doświadczania globalizacji. W toku bezpośredniego doświadczania globalizacji, jej konkretnych aspektów, podmiot dokonuje kategoryzacji globalizacji, czyli buduje w umyśle jej obraz.

Kategoryzacja globalizacji to struktura poznawcza, złożona z najważniejszych zdaniem podmiotu wymiarów świata zglobalizowanego (etykiet kategoryalnych – *category label*), wraz z konkretyzującymi je ich atrybutami (por. Cantor i Mischel, 1993). Wykorzystując do analizy tok myślenia Fiske i Pavelchaka (1993) przypuszcza się, że każdy atrybut, za pomocą którego opisywana jest rzeczywistość zglobalizowana, opatrzony jest znakiem afektywnym (*affective tag*), wskazującym jego wartość ewaluatywną. Również etykiety kategoryalne (tu: kategorie głównych – zdaniem podmiotu – wymiarów globalizacji) mają znak afektywny, który zastępuje ewaluację wszystkich atrybutów skojarzonych z daną etykietą. Zakładamy zatem, że kategoryzacja globalizacji buduje się na podstawie nadania **osobistego znaczenia** – wyrażonego znakiem afektywnym – **doświadczeniu** związanemu z relacjami człowieka z rzeczywistością zglobalizowaną (por. Molden i Dweck, 2006; Lachowicz-Tabaczek, 2004). Co wpływa na nadanie osobistego znaczenia bezpośredniemu doświadczeniu człowieka z różnymi aspektami globalizacji? Jak przypuszczamy, jest to wszystko to, co stanowi podstawę funkcjonowania człowieka, czyli jego wewnętrzne uwarunkowania, w tym temperamentalne, osobowościowe (zwłaszcza już ukształtowana tożsamość), dotychczasowe doświadczenia, przekonania (np. światopogląd), wartości, styl przywiązania itp.

W opisywanym modelu kategoryzacji globalizacji dokonywane przez podmiot, określa się mianem *prywatnych (potocznych, naiwnych) koncepcji globalizacji*. Zakładamy, że są one poznawczo-emocjonalnym komponentem *postawy wobec globalizacji*. Behawioralny komponent tej postawy stanowią z kolei programy działań oraz ich realizacja, wynikające z treściowej charakterystyki prywatnych koncepcji świata zglobalizowanego. Podkreślamy, że postawy wobec globalizacji odnoszą się do istniejących, aktualnie doświadczanych stanów świata, a nie stanów postulowanych. Wynika stąd potencjalna zmienność postaw wobec globalizacji, odzwierciedlająca zarówno dynamikę zmian dokonujących się w podmiocie, jak i w doświadczanej przez podmiot rzeczywistości społecznej.

W modelu postaw do globalizacji wyróżnia się trzy podstawowe ich rodzaje:

1. *Postawa akceptująca* wyraża otwarcie na rzeczywistość globalną, ufność wobec zachodzących przemian, eksplorację i aktywne użytkowanie różnych jej aspektów.

2. *Postawa krytyczna* oznacza sprzeciw i brak zgody na różne formy nadużyć związanych z globalną rzeczywistością, piętnowanie i moralizowanie.

3. *Postawa lękliwa* wyraża uwrażliwienie na możliwe zagrożenia związane z globalizacją, niepewność, czy się podoła wyzwaniom globalizacyjnym, czemu towarzyszy brak zaufania do przemian świata współczesnego.

Już ukształtowane postawy wobec globalizacji mogą, jak przypuszczamy, zwrotnie wpływać na te wszystkie czynniki (w tym tożsamość), które warunkowały proces kategoryzowania rzeczywistości zglobalizowanej (por. Łoś i Senejko, 2013). Postawy wobec globalizacji – jako emocjonalnie zabarwione kategoryzacje kształtowane w toku osobistych doświadczeń we współczesnym świecie, wraz z będącymi ich konsekwencją planami działania i samymi działaniami – umożliwiają szybszą orientację w złożonej rzeczywistości i współdeterminują sposób, na jaki podmiot wpisuje się w nią (np. specyfikę wyznaczonych celów oraz sposobów zabezpieczania ich realizacji). Główne funkcje postaw wobec globalizacji można zatem określić jako orientacyjną i ukierunkowującą.

Postawy wobec globalizacji a tożsamość osobista

Zakładamy, że podobnie jak kształtowanie postaw wobec globalizacji, również kształtowanie tożsamości można wiązać z procesem kategoryzowania i tworzenia prywatnych, potocznych koncepcji, w tym przypadku *prywatnych koncepcji siebie*. Powstaje zasadnicze pytanie, czym są – w zakresie struktury i treści – prywatne koncepcje siebie jako podstawa tożsamości osobistej?

Jeżeli założymy, że prywatna koncepcja siebie buduje się na wzór kategoryzacji społecznych, możemy również stwierdzić, że stanowi ona rodzaj struktur poznawczych zawierających uogólnione etykiety kategoryjne, czyli najważniejsze, w przekonaniu podmiotu, wymiary podmiotowo-społeczne konstytuujące osobę, wraz z konkretyzującymi je ich atrybutami.

Prywatna koncepcja siebie, jako najważniejszy aspekt tożsamości osobistej, zawiera – jak przypuszczamy – konkretne treści, unikatowe odpowiedzi podmiotu na pytania, kim jestem jako człowiek żyjący tu i teraz? Z taką a nie inną przeszłością? Co chcę zrobić z moim życiem? Co stanowi sens mojego życia? Jak mają się moje właściwości do możliwości zaistnienia w świecie takim, jakim go obecnie postrzegam? Zatem podstawową funkcją prywatnej koncepcji siebie jest autodefinicja. Z powyższej analizy wynika, że prywatne koncepcje globalizacji, stanowiące poznawczo-emocjonalne komponenty postawy wobec globalizacji, mogą uczestniczyć w procesie kształtowania tożsamości poprzez konkretyzowanie odpowiedzi na pytanie o możliwe sposoby wyrażania siebie, samorealizacji we współczesnym świecie. Tym samym można przewidywać, że zarówno procesy tożsamościowe, jak i ich strukturalne rezultaty będą powiązane z odpowiednimi rodzajami uformowanych postaw wobec globalizacji, co stanowi podstawowy problem naszych badań.

Koncepcją najbardziej zbliżoną do naszej propozycji pojmowania tożsamości osobistej jest model stylów tożsamości Michaela Berzonsky'ego (1994, 2012). Zanim przystąpimy do części empirycznej naszego artykułu, krótko przypomnijmy samą koncepcję stylów tożsamości.

Model stylów tożsamości Berzonsky'ego

Berzonsky zakłada, że istotą tożsamości (i rezultatem jej kształtowania) jest teoria na własny temat. Na *teorię Ja* – strukturę skomponowaną z luźno zorganizowanego systemu konstruktów osobistych – składa się jego zdaniem wszystko to, kim człowiek myśli, że jest, i co, myśli, że chce (Berzonsky, 2012, s. 57)¹. Autor wyróżnia również trzy style tożsamości (*orientacje tożsamościowe – processing orientation*): informacyjny, normatywny i dyfuzyjno-unikowy, stanowiące relatywnie stabilne różnice w społeczno-poznawczych strategiach, jakie preferuje jednostka przy radzeniu sobie z zadaniem kształtowania tożsamości osobistej (Berzonsky i in., 2013).

Ludzie charakteryzujący się stylem informacyjnym (*informational processing orientation*) są autorefleksyjni, aktywnie szacujący i weryfikujący informacje odnoszące się do Ja; eksplorują, chcą poznać siebie. Sam autor używa wobec nich kategorii: *naukowi teoretycy Ja*.

Z kolei osoby o stylu normatywnym (*normative processing orientation*), przejmują – zdaniem Berzonsky'ego – oczekiwania, przepisy od znaczących osób (rodziców, autorytetów narodowych); są silnie zaangażowane w realizację przejętych stylów życia i wartości bez ich uprzedniej eksploracji. Autor używa wobec nich kategorii: *dogmatyczni teoretycy Ja*.

Styl trzeci, przetwarzania dyfuzyjno-unikowego (*diffuse-avoidant processing orientation*), odznacza się zdaniem Berzonsky'ego zwlekaniem, odsuwaniem podejmowania problemów na później. Osoby o tym stylu charakteryzują się osłabieniem samokontroli, chaotycznymi, sytuacyjnymi wyborami, hedonistycznym i egocentrycznym nastawieniem. Autor określa takie osoby mianem *ad hoc teoretycy Ja* (Berzonsky, 2012).

Komentując powyższą charakterystykę stylów tożsamości z perspektywy naszej propozycji analizy kwestii tożsamościowych, należałoby pod adresem każdej z tych charakterystyk zadać pytanie o to, jaką funkcję realizują poszczególne teorie Ja w kontekście autodefinicji. Co więcej, w samym modelu stylów tożsa-

¹ Zwracamy uwagę na to, że w społeczno-poznawczym modelu tożsamości Berzonsky akcentuje głównie poznawczą, a nie poznawczo-emocjonalną charakterystykę budowanej przez podmiot teorii Ja.

mości Berzonsky'ego relacje pomiędzy strukturą tożsamości (teoriami Ja) a procesem jej kształtowania (stylami tożsamości) nie są ściśle określone, zwłaszcza jeżeli chodzi o ich treściową charakterystykę, istotną dla naszej analizy problemów tożsamościowych, prowadzoną w kontekście postaw wobec globalizacji. Określenia teorii Ja zaproponowane przez Berzonsky'ego oddają główne cechy autorów tych teorii, ale nie najlepiej naświetlają podstawowe funkcje tożsamości i tym samym – treściowe wymiary tożsamości. Podejmując próbę ich naszkicowania możemy przypuszczać, że dla „teoretyków” posługujących się informacyjnym stylem przetwarzania tożsamościowego podstawowa funkcja autodefinicji zasadza się na następującej odpowiedzi na pytanie o to, kim jestem i kim chcę być w świecie, w jakim przyszło mi żyć: człowiekiem autonomicznym, nowoczesnym, racjonalnym. Jeżeli tak, to podstawowe wartości związane z tym stylem dotyczyłyby racjonalności, rzeczowości i samostanowienia.

Prawidłowość takiego sposobu myślenia pośrednio potwierdzają np. wyniki badań diagnozujące powiązania stylów tożsamości z systemem wartości (por. Berzonsky, Ciecuch, Duriez i Soenens, 2011), z których wynika, że styl informacyjny pozytywnie wiąże się z takimi wartościami, jak otwartość, niezależność oraz nastawienie na siebie. Z kolei „teoretycy”, posługujący się normatywnym stylem, w ramach autodefinicji określają zapewne siebie w kategoriach: zasługującego na szacunek, subordynowanego człowieka. Można zatem przypuszczać, że osoby o tym stylu będą preferowały i starały się realizować takie wartości, jak tradycja, konwencjonalizm, powinność, co również znajduje swoje potwierdzenie w przytoczonych wyżej wynikach badań (tamże). Z kolei twórcy teorii na własny temat o stylu dyfuzyjno-unikowym będą budowali autodefinicję w kategoriach lubienia, popularności raczej w mniejszych kręgach społecznych. Dlatego też będą one prawdopodobnie preferowały i starały się realizować takie wartości, jak dostosowywanie się do sytuacji, popularność. I w tym przypadku istniejące wyniki badań są niesprzeczne z naszym tokiem myślenia (tamże; Krettenauer, 2005; Berzonsky i Kuk, 2005). Zatem – jak sądzimy – tym, co różni „teoretyków Ja” wymienionych w modelu Berzonsky'ego, są odpowiedzi, jakich udzielają na najbardziej podstawowe pytania odnoszące się do tożsamości: kim są i kim chcą być w życiu w aktualnej zglobalizowanej rzeczywistości, którą odbierają tak a nie inaczej (zajmując wobec niej określoną postawę). W programie badawczym traktujemy style tożsamości jako pośrednie dowody na to, jaką strukturę tożsamości (teorię Ja) posiada podmiot.

Hipotezy

W związku z tym, że nasze propozycje teoretyczne i metodologiczne są jeszcze w fazie eksploracji możliwości, postawione hipotezy robocze mają charakter ostrożnych przypuszczeń dotyczących głównych powiązań.

H 1: Postawa akceptująca wobec globalizacji wiąże się pozytywnie z informacyjnym stylem tożsamości.

H 2: Postawa krytyczna wobec globalizacji wiąże się pozytywnie z normatywnym oraz informacyjnym stylem tożsamości.

H 3: Postawa lękliwa wobec globalizacji wiąże się pozytywnie z normatywnym oraz dyfuzyjno-unikowym stylem tożsamości, a negatywnie ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem.

Hipotezy powyższe uzasadnia opisane wcześniej powiązanie postaw wobec globalizacji i stylów tożsamości jako mających u podłoża procesy budowania prywatnych koncepcji świata globalnego i siebie oraz powiązanej z nimi sfery wartości.

METODA

Osoby badane

W opracowaniu wykorzystujemy wyniki badania prowadzonego w latach 2013-2014. Wiek badanych obejmował okres adolescencji i wczesnej dorosłości (16-26 lat, $M = 18,9$). Badanymi byli uczniowie, studenci i pracujący z województwa dolnośląskiego. Próba liczyła 601 osób (56,4% kobiet). Badanie było prowadzone metodami „papier i ołówek”.

Narzędzia badań

Kwestionariusz „Świat-Ja” (KŚ-J). Jest to kwestionariusz do diagnozy postaw wobec globalizacji opracowany przez Alicję Senejko i Zbigniewa Łoś (Senejko i Łoś, 2011; Łoś i Senejko, 2013). W nazwie, instrukcji oraz w pozycjach kwestionariusza nie pojawia się określenie „globalizacja”, aby osoby badane nie uruchamiały zastyszanych stereotypów, lecz raczej odwoływały się do własnych ocen opisywanych zjawisk. Format odpowiedzi jest czteromiejscowy (*tak, raczej tak, raczej nie, nie*). W obecnej (skróconej) wersji KŚ-J zawiera

35 pozycji, składających się na trzy skale². Są to następujące skale: (1) postawy lękliwej (przykładowa pozycja: 13. *Obawiam się, że nie jestem dostatecznie przedsiębiorczy, aby odnieść sukces w dzisiejszym świecie*); (2) postawy krytycznej (przykładowa pozycja: 15. *Oburza mnie, gdy jakaś firma lub jakiś kraj przywłaszcza sobie prawo do zasobów naturalnych lub kultury, które powinny być wspólnym dorobkiem całej ludzkości*); (3) postawy akceptującej (przykładowa pozycja: 8. *Rozważam wybranie życia w całkiem innym miejscu na świecie*). Rzetelność skal ($n = 647$, wiek 16-79 lat) wynosi 0,68 dla postawy lękliwej, 0,73 dla postawy krytycznej i 0,70 dla postawy akceptującej (Senejko i Łoś, 2014).

Inwentarz Stylu Tożsamości (ISI-5), opracowany przez Berzonsky'ego i współpracowników (2013), zgodnie z koncepcją zawiera trzy skale stylów tożsamości oraz skalę zaangażowania. Cztery skale ISI-5 zawierają po dziewięć pozycji. Format odpowiedzi jest 5-punktowy. Przykładowa pozycja skali stylu informacyjnego: 10. *Gdy stoję wobec podjęcia życiowej decyzji, biorę pod uwagę różne punkty widzenia*". Przykładowa pozycja skali stylu normatywnego: 31. *Wolę mieć do czynienia z sytuacjami, w których mogę polegać na normach standardach społecznych*. Przykładowa pozycja skali stylu dyfuzyjno-unikowego: 8. *Nie opta się martwić o ważne sprawy z wyprzedzeniem; podejmuję decyzje, kiedy coś się wydarza*. Przykładowa pozycja skali zaangażowania: 5. *Mam jasno określone i zdecydowane cele życiowe*. Właściwości polskiej wersji ISI-5 opisali Senejko i Łoś (2015). Rzetelność skal, obliczona na dużej próbie osób ($n = 1242$, wiek 16-26 lat), wynosi 0,77 dla stylu informacyjnego, 0,71 dla stylu dyfuzyjno-unikowego, 0,68 dla stylu normatywnego oraz 0,80 dla zaangażowania.

WYNIKI

Wyniki badania dotyczące związków między postawami wobec globalizacji a stylami tożsamości w ujęciu Berzonsky'ego zawiera Tabela 1.

² Konstrukcja trójskalowa (trójczynnikowa) została przyjęta jako bardziej zgodna z danymi empirycznymi niż początkowa, dwuskalowa (zob. Łoś i Senejko, 2013).

Tabela 1
Korelacje między postawami wobec globalizacji a stylami tożsamości (n = 601, M = 18,9 roku)

Postawy wobec globalizacji	Style tożsamości			
	informacyjny	dyfuzyjno- -unikowy	normatywny	zaangażowanie
Postawa lękliwa	-0,12*	0,34*	0,25*	-0,25*
Postawa krytyczna	0,15*	0,01	0,16*	0,03
Postawa akceptująca	0,13*	0,06	-0,15*	-0,11

Uwaga. Zmienne standaryzowane dla obu płci osobno; * $p < 0,05$.

W Tabeli 1 widoczne są pozytywne związki postawy lękliwej wobec globalizacji ze stylem dyfuzyjno-unikowym i normatywnym, a negatywne ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem. Postawa krytyczna ma z kolei pozytywne związki ze stylami informacyjnym i normatywnym. W zakresie postawy akceptującej wobec globalizacji uzyskano pozytywny związek ze stylem informacyjnym, a negatywny ze stylem normatywnym oraz zaangażowaniem. Wszystkie omówione związki są stosunkowo słabe.

Ponieważ ograniczeniem analiz korelacyjnych jest oparcie na współczynnikach siły związku między parami zmiennych, co utrudnia wychwycenie bardziej złożonych powiązań, a na modelowanie strukturalne jest naszym zdaniem za wcześnie, na obecnym etapie weryfikacji modelu zdecydowaliśmy się wykonać analizę skupień osób badanych w zakresie postaw wobec globalizacji. Grupowanie przeprowadziliśmy metodą k -średnich. Metodę określenia centrów skupień wybraliśmy po sprawdzeniu ich efektywności. Metoda pierwszych N obserwacji, w której można wskazać jako centra skupień osoby o profilu postaw znaczącym teoretycznie, okazała się niezbyt efektywna – część skupień „ignorowała” uzasadnione teoretycznie profile (z wyraźną postawą lękliwą, z wyraźną postawą krytyczną, z wyraźną postawą akceptującą, z wyraźną postawą zdystansowaną, z trzema postawami przeciętnymi). Nie powstawały skupienia wyraźnej postawy krytycznej oraz skupienie postaw przeciętnych (!) – zarówno przy założeniu pięciu, jak i czterech lub sześciu skupień. Wobec tego zastosowaliśmy metodę maksymalizującą odległości skupień, która pokazała, że optymalnym rozwiązaniem (wystarczająco zróżnicowanym, ale jeszcze nie zawierającym skupień merytorycznie redundantnych czy mało licznych) będzie pięć skupień osób o różnej kompozycji postawy wobec globalizacji. Są to – według kolejności wyodrębnienia – skupienie osób zdystansowanych wobec globalizacji (z niskimi wynikami w zakresie wszystkich trzech postaw), skupienie osób lękliwych (u których po-

stawa lękliwa wobec globalizacji wyraźnie przeważa nad pozostałymi), skupienie osób krytyczno-akceptujących (z podwyższonymi wynikami w zakresie obu postaw wobec globalizacji), skupienie osób akceptujących (u których postawa akceptująca wobec globalizacji wyraźnie przeważa nad pozostałymi) oraz skupienie osób krytyczno-lękliwych (z podwyższonymi wynikami w zakresie postaw krytycznej i lękliwej wobec globalizacji). Charakterystyki tych skupień zawiera Tabela 2.

Tabela 2

Skupienia postaw wobec globalizacji (liczebności skupień i średnie zmiennych standaryzowanych)

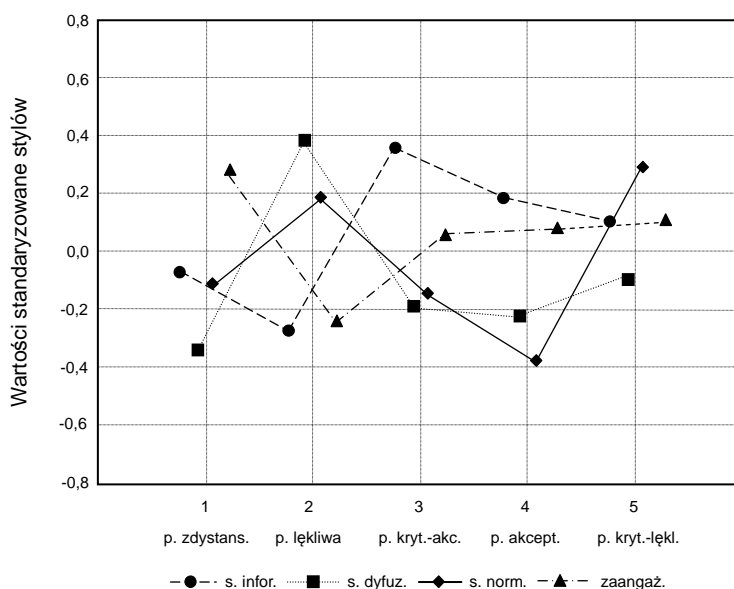
Postawa wobec globalizacji	Skupienie 1 Zdystansowani (<i>n</i> = 87)	Skupienie 2 Lękliwi (<i>n</i> = 153)	Skupienie 3 Krytyczno-akceptujący (<i>n</i> = 147)	Skupienie 4 Akceptujący (<i>n</i> = 110)	Skupienie 5 Krytyczno-lękliwi (<i>n</i> = 104)
Postawa lękliwa	-1,03	0,87	-0,29	-0,78	0,65
Postawa krytyczna	-0,88	-0,04	0,79	-1,07	0,84
Postawa akceptująca	-1,01	0,16	0,70	0,88	-1,14

Uwaga. Pogrubieniem wyróżniono średnie będące podstawą identyfikacji skupienia; do utworzenia skupień użyto metody *k*-średnich z maksymalizacją odległości.

Porównanie skupień pod względem nasilenia stylów tożsamości daje rezultaty zbliżone z analizą korelacji, lecz wyraźniejsze. Ilustruje to Rysunek 1.

Zaznaczyć należy, że między skupieniami nie ma istotnych różnic pod względem płci i wieku badanych oraz – co więcej – pod względem wariacji czterech analizowanych zmiennych tożsamościowych³. Jak można się spodziewać, ze względu na zastosowaną metodę maksymalizacji odległości między skupieniami, zróżnicowanie czterech uwzględnionych na wykresie zmiennych jest bardzo istotne statystycznie (styl informacyjny, $F(4, 596) = 9,03$; $p < 0,0001$; styl dyfuzyjno-unikowy, $F(4, 596) = 12,23$; $p < 0,0001$; styl normatywny, $F(4, 596) = 8,91$; $p < 0,0001$; zaangażowanie, $F(4, 596) = 4,69$; $p < 0,001$). Porównania średnich między skupieniami prowadzone były testem RIR Tukeya dla nierównych liczebności (z progiem istotności $p < 0,05$).

³ Zastosowano test Levene'a – ta informacja jest ważna ze względu na dalsze użycie testów *F* i *RIR*.

Uwaga. Skróty p. zdystans., p. lękliwa, p. kryt.-akc., p. akcept., p. kryt.-lękl. oznaczają kolejno postawy wobec globalizacji: zdystansowaną, lękliwą, krytyczno-akceptującą, akceptującą oraz krytyczno-lękliwą; skróty s. infor., s. dyfuz., s. norm., zaangaż. oznaczają kolejno styl informacyjny, styl dyfuzyjno-unikowy, styl normatywny oraz zaangażowanie.

Rysunek 1. Pięć skupień postaw wobec globalizacji a style tożsamości i zaangażowanie.

Jak się okazało, osoby ze skupienia 2 (z silną postawą lękliwą wobec globalizacji) w porównaniu z osobami ze skupień 3, 4 i 5 najsłabiej aktywizują styl informacyjny przetwarzania tożsamościowego. Co ciekawe, najsilniej styl informacyjny wykorzystywały osoby ze skupienia 3 (z krytyczno-akceptującą postawą wobec globalizacji) oraz ze skupienia 4 – z najsilniejszą postawą akceptującą wobec globalizacji. Kolejny styl przetwarzania tożsamościowego informacji, dyfuzyjno-unikowy, najsilniej charakteryzuje osoby ze skupienia 2 (z najsilniejszą postawą lękliwą wobec globalizacji) w porównaniu z osobami ze wszystkich pozostałych skupień. Najsłabiej natomiast styl dyfuzyjno-unikowy jest reprezentowany w grupie badanych tworzących skupienie 1 (zdystansowanych wobec globalizacji) oraz skupienie 4 (z silną akceptującą postawą wobec globalizacji). Styl normatywny jest istotnie najsilniej reprezentowany w grupie badanych ze skupienia 5 (z silnymi postawami krytyczną oraz lękliwą) w porównaniu z osobami ze skupienia 1 (zdystansowanych wobec globalizacji), 3 (z silnymi postawami krytyczną oraz akceptującą) i – zwłaszcza – 4 (akceptujących globaliza-

cję). Osoby ze skupienia 3 i 4 najrzadziej, jak pokazują wyniki, charakteryzują się stylem normatywnym. Natomiast różnice pomiędzy badanymi ze skupienia 5 (z silnymi postawami krytyczną i lękliwą) i 2 (z postawą lękliwą) nie są istotne w zakresie stosowania stylu normatywnego. Układ tych wyników wskazuje, że styl normatywny jest związany zarówno z silnymi postawami: lękliwą, jak i krytyczną i lękliwą wobec globalizacji. Dla porządku należy wspomnieć, że wyniki w skali zaangażowania różnią istotnie badanych tylko z dwóch skupień: osoby ze skupienia 2 (z silną postawą lękliwą) charakteryzuje najniższy poziom zaangażowania, istotnie niższy niż tych ze skupienia 1 (zdystansowanych wobec globalizacji).

DYSKUSJA

Model postaw wobec globalizacji oraz integralnie z nim związana metoda badań stanowią nową propozycję badania związków człowieka ze światem. Przedstawione wyniki umożliwiły weryfikację podstawowych założeń modelu oraz jego wzbogacenie o takie aspekty, które można wyprowadzić z analiz empirycznych dotyczących możliwych powiązań pomiędzy postawami wobec globalizacji oraz stylami tożsamości. Na podstawie przytoczonych wyników badań, opracowanych zarówno w modelu korelacyjnym, jak i w oparciu o podejście skoncentrowane na osobach (analiza skupień) można stwierdzić, że wszystkie hipotezy zostały potwierdzone przynajmniej częściowo.

Postawa lękliwa powiązana jest pozytywnie ze stylami dyfuzyjno-unikowym i normatywnym, a negatywnie ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem. Analiza skupień potwierdziła te zależności, a tym samym hipotezę H3. Osoby charakteryzujące się postawą lękliwą do globalizacji mają duże zapotrzebowanie na proste, konkretne rozwiązania, dające przede wszystkim poczucie bezpieczeństwa w istniejącym świecie; o takie jednak trudno w czasach globalizacji. Również w charakterystykach stylów normatywnego oraz dyfuzyjno-unikowego można dostrzec analogiczne treści, na podstawie których można przewidywać kłopoty z adaptacją do zglobalizowanej rzeczywistości. Na przykład osoby z normatywnym stylem tożsamości mogą mieć kłopot z realizacją celów życiowych w dynamicznych czasach globalizacji ze względu na małą otwartość poznawczą i niewystarczającą plastyczność, które są – jak się wydaje – niezbędne dla dopasowania sposobów realizacji zamierzeń do coraz to nowego kontekstu społecznego (por. Kruglansky i Webster, 1996; Berzonsky i Sullivan, 1992). Podobnie osoby ze stylem dyfuzyjno-unikowym – niepewne siebie i nie zainteresowane

sowane rozważaniem zarówno problemów własnych, jak i zglobalizowanej rzeczywistości – mogą mieć zarówno kłopoty z jej zrozumieniem i zaakceptowaniem, jak i z funkcjonowaniem w tej rzeczywistości (por. Berzonsky i Kinney, 2008).

Negatywne powiązania postawy lękliwej wobec globalizacji ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem można wyjaśnić sprzecznymi z tą postawą charakterystykami owych wymiarów. Zaangażowanie oznacza jasność, określoność oraz siłę motywacyjną wybranych podmiotowo celów życiowych, czyli charakterystykę nieobecną w postawie lękliwej wobec globalizacji, opartej na niepewności w jakim kierunku podążać. Podobnie osoby ze stylem informacyjnym tożsamości, charakteryzują się skłonnością do odważnego eksplorowania, sprawdzania zarówno siebie, swoich preferencji, predyspozycji, jak i elementów rzeczywistości społecznej (Berzonsky i Luyckx, 2008; Crocetti i in., 2012), czego nie potrafią osoby o postawie lękliwej wobec globalizacji.

Kolejne analizy korelacyjne, jak i skupień pokazały, że postawa akceptująca wobec globalizacji wykazuje pozytywny związek ze stylem informacyjnym, a negatywny – z normatywnym, co częściowo potwierdza hipotezę H1. Osoby z postawą akceptującą są otwarte na doświadczenia, eksplorujące, nastawione na kontakt. Jest to zbieżne z charakterystyką osób z informacyjnym stylem tożsamości (por. Berzonsky i Sullivan, 1992; Duriez i Soenens, 2006). W kategoryzacjach osób z postawą pozytywną zglobalizowany świat jawi się zapewne jako wielki jarmark różnorodności. Pozytywnie wartościowana jest jego nowoczesność i stechnicyzowanie.

Zastosowana analiza skupień umożliwiła ukazanie dodatkowych związków oraz weryfikację innych, dotyczących postawy akceptującej do globalizacji oraz stylów tożsamości i zaangażowania: w analizach korelacyjnych uzyskano wprawdzie słabą, ale istotną ujemną korelację pomiędzy zaangażowaniem i postawą akceptującą wobec globalizacji, natomiast przy zastosowaniu analizy skupień otrzymano wynik średni w zakresie zaangażowania u badanych z wysokimi wynikami w skali akceptacji (ze skupienia 4). Taki układ wyników nie jest niezgodny z wcześniej opisaną charakterystyką osób z postawą akceptującą wobec globalizacji, sygnalizując jedynie, że postawa akceptująca może polegać na różnym stopniu zrozumienia i przyjęcia przekonania, że zmienność świata nie sprzyja jednoznacznemu angażowaniu się. Również w analizie skupień odnotowano dla tego skupienia (4) jeden z najniższych wyników w zakresie stylu dyfuzyjno-unikowego, który istotnie różnicuje tę grupę od badanych z najsilniejszą postawą lękliwą wobec globalizacji (skupienie 2).

Niewątpliwym wkładem analizy skupień w dalszą konkretyzację założeń modelu postaw wobec globalizacji są otrzymane wyniki dotyczące związków pomiędzy postawami wobec globalizacji oraz stylami tożsamości. Na podstawie analiz korelacyjnych stwierdzono istnienie pozytywnych związków pomiędzy postawą krytyczną oraz stylami informacyjnym i normatywnym, co potwierdza hipotezę H2. Natomiast analiza skupień wykazała, że postawa krytyczna wobec globalizacji „rozbija się” na dwa skupienia: 3 – z silnymi postawami krytyczną i akceptującą oraz słabą postawą lękliwą (krytyczno-akceptujący) oraz skupienie 5 – z silnymi postawami krytyczną i lękliwą oraz słabą postawą akceptującą wobec globalizacji (krytyczno-lękliwi). Osoby o postawie krytyczno-akceptującej mają układ związków pomiędzy postawą a stylami i zaangażowaniem podobny do tego, jakim charakteryzują się osoby ze skupienia 4, z silną akceptującą postawą wobec globalizacji: obie wymienione grupy badanych cechuje wyraźna aktywizacja stylu informacyjnego i słaba – stylu normatywnego. Z kolei osoby z silnymi postawami krytyczną i lękliwą (skupienie 5) – podobnie jak ci z silną lękliwą postawą wobec globalizacji (ze skupienia 2) – charakteryzują się podwyższonym stopniem korzystania ze stylu normatywnego i mniejszym stopniem stosowania stylu dyfuzyjno-unikowego, w porównaniu z osobami z lękliwą postawą wobec globalizacji. Ważnym zadaniem będzie zatem zbadanie kolejnych podmiotowych czynników powiązanych z krytyczno-lękliwym lub krytyczno-akceptującym rodzajem postawy krytycznej wobec globalizacji, co wzbogaci jej treściową charakterystykę.

Interesującym uzupełnieniem modelowych analiz jest natomiast skupienie opisujące postawę zdystansowaną wobec globalizacji (charakteryzujące się, przypomnijmy, niskimi wynikami w skalach postaw: akceptującej, krytycznej i lękliwej). Tworzą je osoby, które wykazują się wyższym stopniem zaangażowania (!), zwłaszcza istotnie różniące się od grupy z silną postawą lękliwą. Nie jest wykluczone, że przedmiot ich zaangażowania tożsamościowego mieści się poza sprawami zglobalizowanego świata, jest bardzo uniwersalny lub bardzo konkretny. Jaki, to wdzięczne pytanie dla dalszych badawczych penetracji.

Podsumowując, w naszym przekonaniu można stwierdzić, że cel artykułu, jaki sobie postawiliśmy: przedstawienie powiązań pomiędzy stylami kształtowania tożsamości a postawami wobec globalizacji jako całościowego fenomenu, został zrealizowany. Wyniki badań umożliwiają dostrzeżenie związku odpowiedniego układu postaw wobec globalizacji ze stylami tożsamości i zaangażowaniem, stanowiącego różny rozwojowy potencjał podmiotu. Najbardziej prorozwojowy, gdyż powiązany ze stylem informacyjnym i z zaangażowaniem, jest układ postaw wobec globalizacji z występującą silną postawą krytyczną oraz

akceptującą lub z postawą akceptującą wobec globalizacji. Najmniej korzystny rozwojowo jest natomiast układ z silną postawą lękliwą wobec globalizacji, gdyż wiąże się on ze stylem dyfuzyjno-unikowym oraz słabym zaangażowaniem, lub układ z silnymi postawami krytyczną i lękliwą, powiązaną ze stylem normatywnym, potencjalnie ograniczający perspektywy poznawczo-eksploracyjne działań podmiotu.

Ograniczenia i perspektywy dalszych badań

Cel naszej pracy badawczej nie był dotąd podejmowany i analizowany w znanych nam pracach – zarówno zagranicznych, jak i polskich, choć były rozważane propozycje szersze (potoczne koncepcje zmiany społecznej jako takiej, np. Kashima i in., 2011) lub węższe (postaw wobec globalizacji, ale w znaczeniu bliższym różnicom indywidualnym, np. Ledzińska, 2012; Jensen, Arnett i McKenzie, 2012). Nie koncentrujemy się też ani na charakterystyce globalizacji i tego, co ona wnosi w poszczególne dziedziny społecznego funkcjonowania człowieka (zob. Bandura, 2002; Katra, 2009), ani na dokładnej penetracji oddzielnych społecznych fenomenów występujących współcześnie (jak to czynią psycholodzy społeczni, socjologowie i politolodzy, zob. Kashima i in., 2011; Zimbardo, Breckenridge i Moghaddam, 2013). Nie jest również naszym celem pokazanie kształtowania tożsamości z globalizacją w tle (zakładaną, ale nie będącą całościowym przedmiotem ustosunkowania człowieka, zob. np. Seiffge-Krenke i Haid, 2012, czy Ming-Chang Tsai, 2013). Cel teoretyczny i badawczy, jaki sobie postawiliśmy, dotyczący studiów nad postawami wobec globalizacji jako całościowego fenomenu, rozwijany jest zatem z konieczności bez obszernych odniesień do piśmiennictwa psychologicznego, co stanowi niewątpliwe utrudnienie w pracy badawczej, związane z brakiem możliwości odwołania się do istniejących wyników badań innych autorów na ten sam temat.

Omówione badania były przeprowadzone z udziałem stosunkowo wąskiej wiekowo grupy badanych, adolescentów i osób w tzw. okresie wkraczania w dorosłość. Jest to grupa wiekowa stanowiąca głównych adresatów i odbiorców wpływów globalizacyjnych (por. Arnett, 2002; Jensen i in., 2012); zastosowany przez nas manewr badawczy jest zatem uzasadniony. Z drugiej jednak strony mamy świadomość, że prywatne koncepcje globalizacji, a wraz z nimi postawy wobec globalizacji, będą znacznie się różniły w innych grupach wiekowych, zwłaszcza u osób starszych. Dlatego też w dalszych badaniach jest przewidywany udział grup badanych w różnym wieku, zwłaszcza osób starszych, co umożliwi analizę porównawczą.

W konsekwencji prezentowanego podejścia kierunkiem dalszych badań powinno być empiryczne uchwycenie istotnej roli systemu wartości dla budowania postaw wobec globalizacji, co przyczyni się, jak ufamy, zarówno do wzbogacenia, jak i weryfikacji analizy zaprezentowanej w niniejszym artykule.

LITERATURA CYTOWANA

- Adams, G. R., Berzonsky, M. D. i Keating, L. (2006). Psychosocial resources in first-year university students: The role of identity processes and social relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 35, 81-91.
- Arnett, J. J. (2000). *Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
- Bandura, A. (2002). Growing primacy of human agency in adaptation and change in the electronic era. *European Psychologist*, 7(1), 2-16.
- Berzonsky, M. D. (1994). Self identity: The relationship between process and content. *Journal of Research in Personality*, 28, 453-460.
- Berzonsky, M. D. (2012). A social-cognitive perspective on identity construction. W: S. J. Schwartz, K. Luyckx i V. L. Vignoles (red.), *Handbook of identity theory and research* (s. 55-76). New York–Heidelberg–Dordrecht–London: Springer.
- Berzonsky, M. D., Cieciuch, J., Duriez, B. i Soenens B. (2011). The how and what of identity formation: Associations between identity styles and value orientations. *Personality and Individual Differences*, 50, 295-299.
- Berzonsky, M. D. i Kinney, A. (2008). Identity processing style and defense mechanisms. *Polish Psychological Bulletin*, 39, 111-117.
- Berzonsky, M. D. i Kuk, L. (2005). Identity style, psychosocial maturity, and academic performance. *Personality and Individual Differences*, 39, 235-247.
- Berzonsky, M. D. i Luyckx, K. (2008). Identity styles, self-reflective cognition, and identity processes: A study of adaptive and maladaptive dimensions of self-analysis. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 8, 205-219.
- Berzonsky, M. D., Soenens, B., Luyckx, K., Smits, I., Papini, D. R. i Goossens, L. (2013). Development and validation of the revised Identity Style Inventory (ISI-5): Factor structure, reliability, and validity. *Psychological Assessment*, 25(3), 893-904.
- Berzonsky, M. D. i Sullivan, C. (1992). Social-cognitive aspects of identity style: Need for cognition, experiential openness and introspection. *Journal of Adolescent Research*, 7, 140-155.
- Cantor, N. i Mischel, W. (1993). Prototypy w spostrzeganiu osób. W: T. Maruszewski (red.), *Poznanie, afekt, zachowanie* (tł. M. Kowalczyk, s. 20-52). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cieciuch, J. (2005). Czym jest światopogląd? Filozoficzny kontekst psychologicznego pojęcia. *Psychologia Rozwojowa*, 10(2), 147-160.
- Crocetti, E., Berzonsky, M. D. i Meeus, W. (2012). A person-centered approach to identity styles. *Bolletino Di Psicologia Applicata*, 263, 17-30.
- Duriez, B. i Soenens, B. (2006). Personality, identity styles and authoritarianism. An integrative study among late adolescents. *European Journal of Personality*, 20, 397-417.
- Erikson, E. H. (2002). *Dopełniony cykl życia* (tł. A. Gomola). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

- Fiske, S. T. i Pavelchak, M. A. (1993). Reakcje afektywne oparte na przetwarzaniu kategoryjnym a reakcje afektywne oparte na przetwarzaniu analitycznym. Rozwinięcie w terminach koncepcji schematów wyzwających afekt. W: T. Maruszewski (red.), *Poznanie, afekt, zachowanie*, tł. E. Ściagała i T. Maruszewski (s. 53-101). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jensen, L. A., Arnett, J. J. i McKenzie, J. (2012). Globalization and cultural identity. W: S. J. Schwartz, K. Luyckx i V. L. Vignoles (red.), *Handbook of identity theory and research* (t. 1, s. 285-304). New York-London: Springer.
- Kashima, Y., Shi, J., Tsuchiya, K., Kashima, E. S., Cheng, S. Y. Y., Chao, M. M. i Shin, S. (2011). Globalization and folk theory of social change: How globalization relates to societal perceptions about the past and future. *Journal of Social Issues*, 67(4), 696-715.
- Katra, G. (2009). Młodzież a globalizacja. W: A. Błachnio (red.), *Globalizacja a jednostka* (s. 43-64). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Koltko-Rivera, M. E. (2004). The psychology of worldviews. *Review of General Psychology*, 8(1), 3-58.
- Krettenauer, T. (2005). The role of epistemic cognition in adolescent identity formation: Further evidence. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 185-198.
- Kröger, J. i Marcia, J. (2012). The identity statuses: Origins, meanings, and interpretations. W: S. J. Schwartz, K. Luyckx i V. L. Vignoles (red.), *Handbook of identity theory and research* (s. 31-54). New York-London: Springer.
- Kruglanski, A. i Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: „Seizing” and „Freezing”. *Psychological Review*, 103, 263-283.
- Lachowicz-Tabaczek, K. (2004). *Potoczne koncepcje świata i natury ludzkiej. Ich wpływ na poznanie i zachowanie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ledzińska, M. (2012). *Młodzi dorośli w dobie globalizacji. Szkice psychologiczne*. Warszawa: Difin.
- Luyckx, K., Klimstra, T. A., Duriez, B., Schwartz, S. J. i Vanhalst, J. (2012). Identity processes and coping strategies in college students: Short-term longitudinal dynamics and the role of personality. *Journal of Youth Adolescence*, 41, 1226-1231.
- Łoś, Z. (2010). *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu całego życia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Łoś, Z. i Senejko, A. (2013). Doświadczenie globalizacji diagnozowane kwestionariuszem „Świat-Ja” a style tożsamości młodzieży. W: M. Straś-Romanowska (red.), *Drogi rozwoju psychologii wrocławskiej* (s. 267-292). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. W: J. J. Adelson (red.), *Handbook of adolescent psychology* (s. 159-187). New York: John Wiley & Sons.
- Ming-Chang Tsai (2013). The effect of global exposure on attitudes toward tradition, patriotism, and foreigners: Multilevel analysis of 14 Asian societies. *Globalizations*, 10(6), 819-835.
- Molden, D. C. i Dweck, C. S. (2006). Finding „meaning” in psychology. A Lay theories approach to self-regulation, social perception, and social development. *American Psychologist*, 61(3), 192-203.
- Seiffge-Krenke, I. i Haid, M.-L. (2012). Identity development in German emerging adults: Not an easy task. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 138, 35-59.
- Senejko, A. i Łoś, Z. (2011). *Style tożsamości a doświadczanie globalizacji przez adolescentów*. Referat wygłoszony na XX Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej „Wiedza o rozwoju w poznawaniu człowieka”, Kraków.

- Senejko, A. i Łoś, Z. (2014). *Style przetwarzania tożsamościowego a ustosunkowanie do globalizacji*. Referat wygłoszony na XXIII Kolokwia Psychologiczne PAN „Podmiotowość człowieka we współczesnym świecie”, Wrocław.
- Senejko, A. i Łoś, Z. (2015). Właściwości polskiej adaptacji Inwentarza Stylu Tożsamości (ISI-5) Michaela Berzonsky’ego i współautorów. *Psychologia Rozwojowa*, 4(20), 91-104.
- Zimbardo, P. G., Breckenridge, J. N. i Moghaddam, F. N. (2013). „Exclusive” and „inclusive” visions of heroism and democracy. *Current Psychology*, 32, 221-233.